

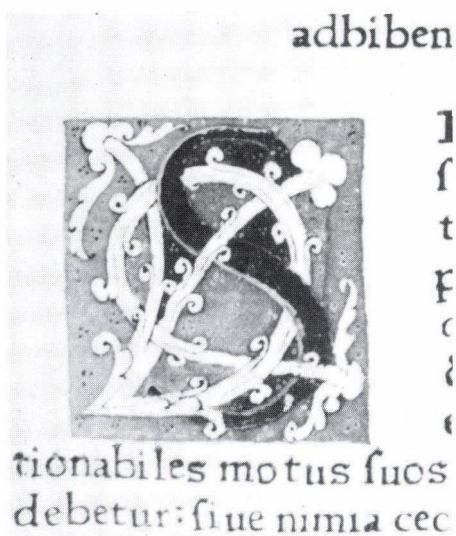
TANULMÁNYOK

Wehli Tünde

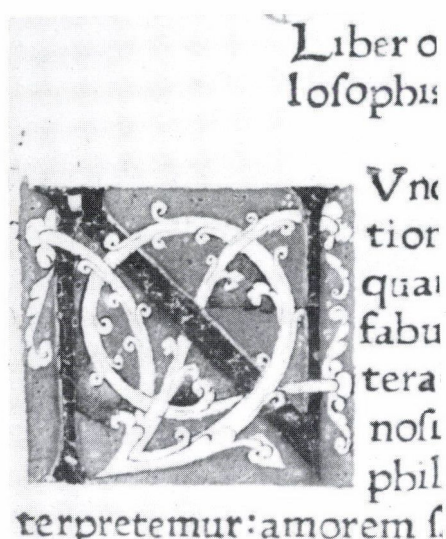
A BUDAPESTI EGYETEMI KÖNYVTÁR INC. 16 JELZETŰ ŐSNYOMTATVÁNYÁNAK DÍSZÍTÉSÉRŐL

Az alább tárgyalandó kötet, mely Aurelius Augustinus: De civitate Dei című munkáját tartalmazza, a római Ulrich Han és Simon Nicolai Chardella kiadványa, 1474-ből.¹ A könyv a budai Capella Regis könyvtárából került a szécsényi ferencrendiekhez.² A könyv jelenlegi kötése nem az eredeti, hanem 16–17. századi, feltehetően magyarországi munka. A kötet jelenleg csonka, hiányzik a tartalomjegyzéket megelőző levél, valamint az 1–2. caputot tartalmazó levél. A könyv művészettörténeti elemzés szempontjából legértékesebb részét, a – feltehetően – a könyv egészénél gazdagabban díszített és esetleg a megrendelőre, első tulajdonosra utaló incipit-oldalát vágták ki. A megmaradt II–XXII. caputot egy-egy igényesebb iniciálé vezet be.³ Ezeken kívül szerény vörös és kék iniciálék, paragrafus jelek készültek a kötet tagolása céljából. A fejezeteket bevezető iniciálék a nyomdász által üresen hagyott helyekre kerültek. A megfestendő betűt a lapszálon fekete tintával írt betűvel jelezték a festőnek. A betűk nagyságát az üresen hagyott felület mérete határozta meg. Ezek általában 7 nyomtatott sor magasságúak, 3–3,3×2,1–3,7 centiméteresek. Az aranyozott antiqua-típusú iniciálék négyzet alakú, de vonallal nem határolt világoskék háttér előtt helyezkednek el. A betűket a négyszög jobb vagy bal alsó sarkából, egy többlől (amire karéjos szegélyű levél simul) kiinduló, finom fekete vonallal rajzolt kettős fehér inda díszíti. Az indák egyike mindig körkörös formát, a másik pedig egyenesen vezetett, a betűn és a másik indán többször átbujtatott. Az indaszárakat apró kerek, visszahajló levelek tagolják. A szárak hol visszacsapott végű bimbóban, (1. kép) hol olyan kelyhes, háromszirmú virágban végződnek, amelynek a széleihez kétoldalt, karéjos levelű félpalmetták is csatlakoznak. (2., 3. kép) A betű- és indaközöket kék, zöld és bordó színnel festett mezők töltik ki. A mezőket fehér és sárga hármaspontcsoportok díszítik.

A fentiek alapján az incunabulum iniciáléi az itáliai reneszánsz kódexfestészet jellegzetes fehér indás típusába tartoznak. Ez a típus ír és Karoling kezdetek után a 12. századi itáliai kódexfestészetből indult ki.⁴ Ez a típus több évszázados lappangás után a 15. század elején tűnt fel,⁵ s virágkora az 1460–1470 közötti évekre tehető, az ezt követő évtizedekben kisebb változásokkal, szórványosan bukkan fel.⁶ Itálián kívül nagyon ritkán készül ilyen típusú iniciálé,⁷ még azokban az országokban sem alkalmazták, ahol az itáliai reneszánsz kódexfestészet a helyi fejlődés ösztönzője volt.

1. Egyetemi Könyvtár, Budapest.
Inc. 16. S iniciálé. f. 25r.

2. Egyetemi Könyvtár, Budapest.
Inc. 16. N iniciálé. f. 79v.

A szóban forgó fehér indának, amely az iniciálékon kívül a lapszéli ornamentikának is gyakori díszítőeleme, két alaptípusa ismert. Az egyik a kevés leveles-virágos ággal díszített firenzei⁸ (az indák közé olykor madarakat, állatalakokat stb. festettek) s a vele rokon észak-itáliai, umbriai, emiliei stb. A másik a körkörös, szinte hálószerű, levelekkel és virágokkal dúsan díszített nápolyi.⁹ A többi lényegében ezek kevésbé karakterisztikus változata.

Az Egyetemi Könyvtár ősnymtatványa díszítés szempontjából a firenzei típusba sorolható. Az egyezések és a közös vonások ellenére némiképp el is tér attól. Bizonyosságul a négyszögletű, egyenes vonalakkal határolt mezőket, a bordó szín használatát és a karéjos levelű félpalmettákat idézzük.¹⁰ Ezek olyan elemek, amelyek többségükben a bizonytalan készítési helyű és korú kódexekben tűnnek fel,¹¹ többek között a szécsényi Múzeum ugyancsak Budáról származó kódexében, melynek pontosabb meghatározásával-leírásával még adós a magyar kodikológia.¹²

Az Egyetemi Könyvtár incunabulumát véleményünk szerint, szokatlan vonásai ellenére is, egy firenzei tanultságú, de Rómában is dolgozó illuminátor díszíthette. Valószínűleg kiadói díszítésű a kötet.¹³ A díszítés jelentősége ez esetben a viszonylag jó minőségűn túl abban áll, hogy az 1474 körüli években készülhetett, tehát abban az időben, amikor az ősnymtatványok értéke a kódexekével vetekedett, legalábbis kiadók azokéhoz hasonló áron próbálták értékesíteni azokat. Az ősnymtatványok ekkor külső megjelenésükben, díszítésükben is a kódex külső hatását próbálták megközelíteni. Az ősnymtatványok festésekor azonban már ritkán fordultak a fehér indafonatos típushoz.¹⁴

concupiscant & hoc est sacramentum ueteris testamenti ubi occultum erat non illuc pmissa & dona terrenae sunt intelligentibus & tunc spiritalibus: quibus non in manifestatione predicantibus: & qui illis temporalibus rebus significaret eternitas: & in quibus dei donis esset uera felicitas.

De regno Iudeorum quod ab uno & uero deo institutum atque seruatum est: donec in uera religione manserunt. C. XX XIII.

ITaque ut cognoscerentur etiam illa terrena bona: quibus solis inhiant: quae meliora cogitare non possunt: & in ipsius unius dei esse posita potestate: non in multorum falsorum quos coledos Romani ante crediderunt: populum suum in Egypto de paucissimis multiplicauit: & insignis mirabilibus liberauit. Hec Lucina mulieres ille inuocauerunt quoniam earum prius ut miris modis multiplicarentur: & gens illa incredibiliter crederet: ab Egyptiorum plequetum & infantes omnes necare uolentium manibus ipse liberauit: ipse seruauit. Sine dea Rumina suxerunt: sine Cunina in cunis fuerunt: sine Edulica & Potina escam potaque sumpserunt: sine tot diis puerilibus educati sunt: sine diis conjugalibus coniugati: sine cultu priapi coniugibus mixti: sine inuocatione Neptuni in mare transeuntibus diuisum patuit: & sequentes eorum inimicos fluctibus sine uentibus obruit. Nec consecrauerunt aliquam deam mannam quoniam de celo manna sumpserunt: nec quoniam siti entibus aquam percussa petra profudit nymphas lymphasque coluerunt. Sine in fanis sacris Martis & Bellone bella gesserunt: & sine uictoria quidem non uicerunt: non est tamen dea sed dei sui munus habuerunt. sine Segeta fegetes: sine Bobona bonae: mel la sine Mellona: poma sine Pomona. Et prorsus omnia per quibus tanta falsorum deorum turbe Romani supplicandum putauerunt: ab uno uero deo multo feliciter acceperunt: & si non in eum peccassent impia curiositate: tanquam magicis artibus seducti ad alienos deos & ad idola desuendo: & postremo Christum occidendo: in eodem regno & si non prosperiore tamen felice mansissent. Et nunc quod per omnes fere terras gentesque dispersi sunt: illius unius ueri dei prudentia est. ut quod deorum falsorum usqueque simulacra: aere luci: tepla euerterent & sacrificia prohiberent: de collicibus eorum proberet quae admodum hoc fuerit tanto ante prophetatum: ne forte cum legeretur in nostris: a nobis putaretur esse confectum. Tam quod sequitur in uolumine sequenti uideendum est: & hic dandum huius pluxitatem modum.

Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi de ciuitate dei Liber Quintus.
Causam Romani Imperii omniumque regnorum: nec fortuitam esse:
nec in stellarum positione consistere. Capitulum primum.

Veniã constat omnia rebus optendae plenitudinem esse felicitate: que non est dea: sed donum dei: & ideo nullum deum colendum esse ab hominibus: nisi quod potest eos facere felices. Unde si illa dea esset: sola colenda merito diceretur. Tam consequenter uideamus: qua causa deus qui potest & illa bona dare: que habere possunt etiam non boni ac per hoc etiam non felices: Romanum imperium tam magnam tamque diuturnam esse uoluerit. Quia enim hoc deorum falsorum illa quam colabant: multitudo non fecit: & multa iam diximus: & ubi usum fuerit opportunum esse: dicemus. Causa ergo magnitudinis Imperii Romani nec fortuita est: nec fatalis: secundum eorum sententiam siue opinionem qui ea dicunt esse fortuita: que uel nullas causas habent uel non ex aliquo rationabili ordine uenientes: & ea fatalia: que preter dei & hominum uoluntatem cuiusdam ordinis necessitate contingunt. Prorsus diuina prudentia regna consistunt humana. Que si propterea quisque fato tribuit: quia ipsa dei uoluntatem uel potestatem fati nomine appellat: sententiam teneat: linguaque corrigat. Cur non hoc primum dicat quod postea dicturus est: cum ab illo quisque quesierit: quid dixerit fatum? Nam id homines quando audiunt uisitata loquendi consuetudine non intelligunt nisi uim positionis siderum qualis est quando quis nascitur: siue concipitur.

JEGYZETEK

- ¹ Február 24-én. Régebbi irodalommal: CIH no 369, újabban: FODOR A. – WEHLI T.: A budapesti Egyetemi Könyvtár ősnomtatványainak katalógusa (a tervezett kiadvány csak részben készült el, a most bemutatásra kerülő kötet leírása kéziratban olvasható, könyvészeti leírását is belőle merítem).
- ² A könyv és a budai Capella Regis történetének e kötetből levonható tanulságaival foglalkozó tanulmány Fodor Adrienne-től várható.
- ³ II. fejezethez: f. 25r. S., III fejezethez: f. 34r. I., IV. fejezethez: f. 44v. D., V. fejezethez: f. 53r. Q., VI. fejezethez: f. 63v. Q, VII. fejezethez: f. 69v. D, VIII. fejezethez: f. 79v, N, IX. fejezethez: f. 89v, E, X. fejezethez: f. 96v. O., XI. fejezethez: f. 108v. C., XII. fejezethez: f. 119r. A., XIII. fejezethez: f. 128r. E., XIV. fejezethez: f. 136v. D., XV. fejezethez: f. 147v. D., XVI. fejezethez: f. 160r. P., XVII. fejezethez: f. 174v. P., XVIII. fejezethez: f. 186r. D., XIX. fejezethez: f. 204v. Q., XX. fejezethez: f. 216v. D., XXI. fejezethez: f. 232v. C., XXII. fejezethez: f. 245v. S.
- ⁴ Pl. Sallustius, *Catilinae* XV. 1–6. Ms. Rawl. G. 42. (S. C. 14773) F. 16v. In: *Humanistic Script of the Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Intr. A. J. FAIRBANK and R. W. HUNT. Oxford, 1960. No 8. Pl. I/b.
- ⁵ Pl. a velencei Biblioteca Marciana 1400–1402 körüli Catullus-kéziratában (Ms. Lat. XII. 80/4167). In: ALEXANDER, J. J. G.: *Italienne Buchmalerei der Renaissance*. München, 1977. Pl. II.
- ⁶ A legkésőbbi emlékek közé tartozhat az 1497-ben készült Justinianus Marcus: *Historiae Philippicae* (Gotha, Landesbibliothek, Ms. I. 99. F. 233r.). In: ROTHE, E.: *Buchmalerei aus zwölf Jahrhunderten*. Berlin, 1966. 262. Taf. 100.
- ⁷ Ritka kivétel Albertus Magnus: *Quattuor libri Mathavorum* (sic!) Elzászban, 1484-ben készült példánya (Zeit, Stiftsbibliothek, Hs. Quart. 79. F. 210r.). In: ROTHE 1966. 265 sk., Taf. 111.
- ⁸ Pseudo-Clemens Romanus: *Itinerarium*. Firenze 1460 körül. In: BERKOVITS, E.: *Miniature del Rinascimento nella Biblioteca di Mattia Corvino*. Milano, 1964. 119 sk., 6. kép.
- ⁹ Curtius Rufus: *De rebus gestis Alexandri magni* budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött, Cod. Lat. 4. jelzetű kódexét idézhetjük példaként, mely 1471 körüli nápolyi munka. In: BERKOVITS 1964. 120., és XVIII. tábla.
- ¹⁰ A firenzei iniciálék háttere kék, mely az inda vonalát követi, a mezők kitöltéséhez a kéken kívül a zöld mellett rózsaszínt használtak.
- ¹¹ Pl. Vat. Lat. 795, 1465 előtt készült kódex (in: St. Thomas Becket and Saint Bonaventure in the Vatican Library. Catalogue. Città del Vaticano 1974. 118. XXVIII. tábla), vagy Diogenes Laertius: *Vitae atque sententiae* című kötete a 15. század második feléből (in: *Manuscripts sur vélin avec miniatures du Xe au XVIe siècle*. Par L. S. OLSCHII. Catalogue. Florence, 1910. No 15.), végül Q. Horatii Flacci *Epistolae* LXXXIV. a 15. század második feléből, a gyulafehérvári Batthyanaeumban (Mss. Nr. 35. In: JAKÓ ZS. – R. MANULESCU: *A latin írás története*. Bp. 1987. 25/b.).
- ¹² Rövid ismertetése: Magyar Nemzet 1973. október 14, valamint SZABÓ B.: *Nézzük meg együtt a szécsényi Cicero kódexet*. Művészet, 1974/1. 28 sk.
- ¹³ Ezt a feltételezést konkrét példákkal nem támaszthatjuk alá. Ennek fő oka a kiemelkedő szint alatti, az átlagost képviselő illuminált emlékek feldolgozása, az itáliai festőműhelyek emlékeinek corpora ez ideig hiányzik.
- ¹⁴ A ritka kivételek közé tartozik Laurentius Valla: *Elegantiae linguae latinae*. Velence. J. Jenson 1471. in: KOTVAN, J. – FRIMMELOVÁ, E.: *Inkunábulj Slovenskej Národnej Knihnice Matica Slovenskej v Martin*. /Martin/ 1988. 237. 13. kép.